

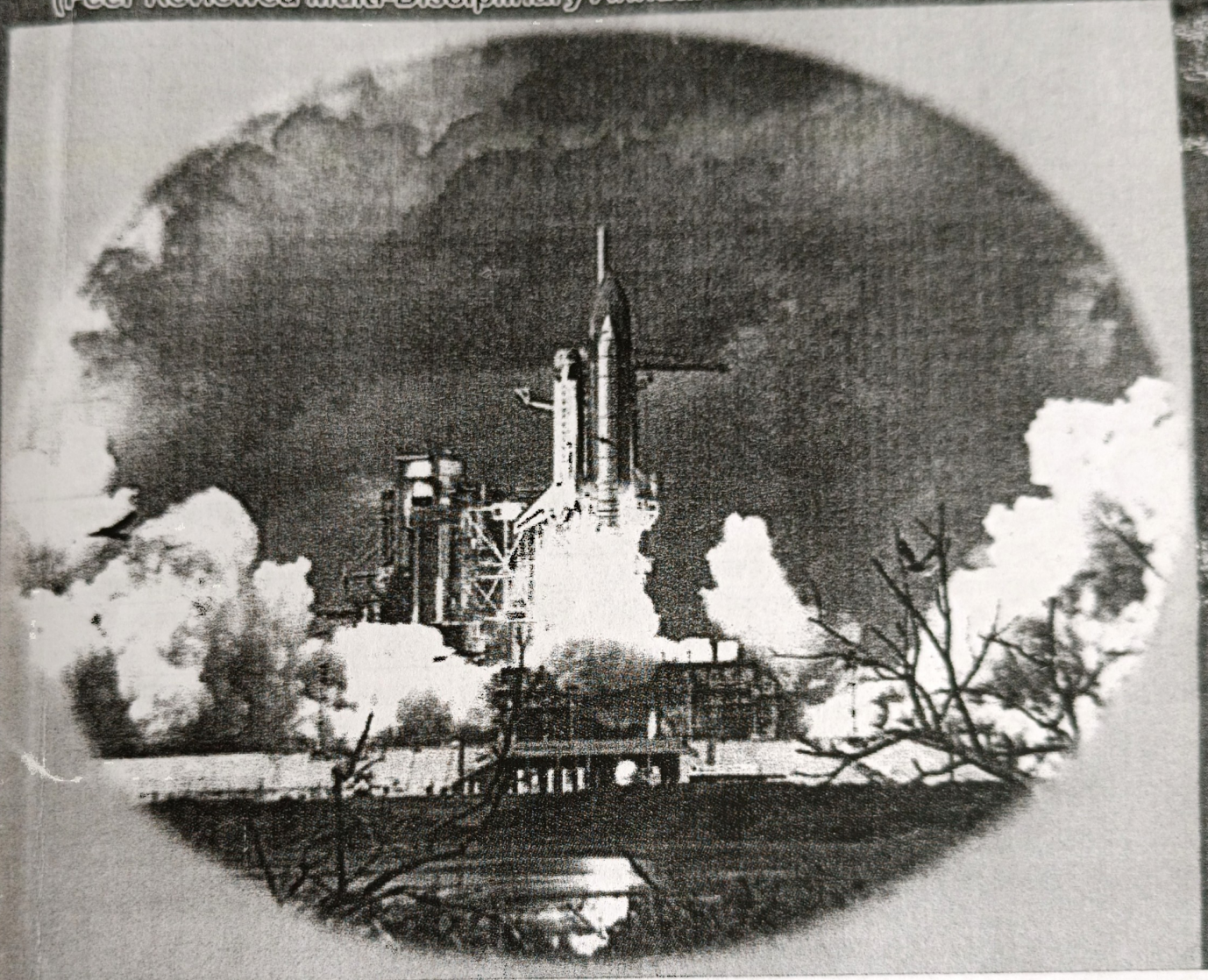
Late Dr. Bhau Mandavkar

ISSN 2349-9370
Vol. 4 Issue 1
Oct. 2017
Regular Issue

Research Journal of India

(Peer Reviewed Multi-Disciplinary Annual National Research Journal)

Dr. Bhau Mandavkar Research Centre

INDIRA MAHAVIDYALAYA

KALAMB, DISTT. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445401 (India)

Index

1	साठोत्तरी मराठी साहित्य : आदिवासी कविता	प्रा. डॉ. गणेश क. टाले	3
2	विदर्भातील दलित स्त्री चळवळ	प्रा. डी.डी. जोधळे	8
3	A Practical Approach to Legislate and Implement the Uniform Civil Code	Dr. Ajay Nathani	11
4	SOCIAL MEDIA AND ITS USEFULNESS IN SURVEY RESEARCH	Mr. Shaileshkumar Narendra Pardeshi	20
5	पेरियार रामस्वामी - व्यक्ती आणि विचार	प्रा. एन. आर. ठवळे	24
6	साठोत्तरी मराठी कविता : एक अध्ययन	प्रा. पी.एस. निर्मळ	27
7	प्रेमा तुझा रंग कसा? : स्वरूप व समीक्षा	प्रा. डॉ. अविनाश श. धोबे	31
8	बंधुमाधवांची दलित कथा : एक चिकित्सा	डॉ. आर.एम. केदार	34
9	महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासात ग्रंथालयाचे योगदान	डॉ. जी.पी. उरकुंदे	37
10	अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील भटक्या-विमुक्तांचे जीवन दर्शन	प्रा. नेमीचंद एफ. चव्हाण	40
11	स्मृतिस्थळ ग्रंथातील व्यक्तिचित्रे	प्रा. बालाजी डिगोळे	44
12	On the prey of Barn owl <i>Tyto alba</i> from Yavatmal city, Maharashtra	Ved Patki ¹ * Varsha Zade ²	47
13	जागतिकीकरण आणि मराठी कवयित्रींच्या कविता	प्रा. डॉ. ममता इंगोले	52
14	STRESS MANAGEMENT FOR LIBRARY PROFESSIONALS	Dr. Vibhavari Balaji Hate	59
15	महात्मा बसवेश्वर समाजवादी संत	प्रा. डॉ. गजानन हेरोळे	62
16	समाजवास्तवाचे भान ठेवणाऱ्या आधुनिक कविता	प्रा. डॉ. शोभा रोकडे	65
17	हिंदी में स्त्रीवादी साहित्य लेखन	प्रा. चौधरी ए. व्ही.	67
18	मुक्तिबोध की विश्वदृष्टि	प्रा. नयन भादुले-राजमाने	70
19	तिसऱ्या सहस्रकाची कविता: आस्वाद आणि आकलन	डॉ. सिध्दार्थ भगत	73
20	मुलांचे आत्मकेंद्रित होणे एक समस्या	प्रा. एस.वाय. लखदिवे	79
21	Ruthenium complexes an emerging field: Application in various fields	Snehal R.Khandekar ¹ , D.M.Chavhan ²	81
22	डॉ. प्रतिमा इंगोले यांच्या बालसाहित्यातील संस्कार आणि संस्कृती	प्रा.डॉ. नकुल जनार्दन धरमकर	84
23	अर्थतज्ञ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	प्राचार्य डॉ. व्ही.एच. नागरे	87
24	बदलत्या वळणावरील उल्लेखनीय वैदर्भीय कादंबरी 'कात टाकलेली नागीण'	डॉ. पवन मांडवकर	91
25	राजे विश्वेश्वरराव यांचे सामाजिक व वैगळ्या विदर्भ चळवळीतील योगदान	प्रा.डॉ.सौ. वीरा मांडवकर	95

जागतिकीकरण आणि मराठी कवयित्रींच्या कविता

प्रा. डॉ. ममता इंगोले

सहयोगी प्राध्यापक तथा विभागप्रमुख भाषा

डॉ. एच. एन. सिन्हा कला व वाणिज्य महाविद्यालय, पातूर, जि. अकोला

भ्रमणध्वनी ९८२३३९२९५३

उत्पादन, उपभोग, वस्तुंचा व्यापार, आंतरराष्ट्रीय राजकीय अर्थनीतिचा पाया असलेली मालमत्ता यांच्या बदलत्या स्वरूपामधून उदय पावलेल्या आर्थिक, सामाजिक, तंत्रज्ञानात्मक, राजकीय आणि सांस्कृतिक संरचना प्रक्रियांचा संच म्हणजे जागतिकीकरण होय अशी व्याख्या जागतिकीकरणाची केली जाते. खाजगीकरण, उदारीकरण, व्यापारीकरण, विकेंद्रीकरणाचा समावेश जागतिकीकरणात होऊ लागला. जागतिकीकरणामुळे आर्थिक सुधारणांचे पॅकेज मिळेलच असे स्वप्न सर्वचजण रंगवत असले तरी त्याचा जबरदस्त परिणाम सर्वच क्षेत्रावर होऊ लागला आहे. त्यामुळे मानवी जीवन अक्षरशः गुदमरून जात आहे. जागतिकीकरणाने जग जवळ येऊ लागले आहे. खेडे बनू लागले, परंतु खेडयातील आत्मीयता, प्रेम, जिद्दाळा त्यात दिसत नाही. उलट स्वार्थीभावना, द्वेषभावना मात्र बोकाळली आहे. परस्परप्रतीच्या संवेदना बोथट होत आहे. मानवता हरवत चालली आहे. भौतिक सुख सुविधा मिळवण्याच्या नादात मूल्ये वेगाने ढासळू आहेत. झपाटयाने होणा-या औद्योगिकीकरण, भांडवलशाहीने विदेशी कंपण्यांचा शिरकाव, बिल्डरांची अरेरावी, यामुळे सर्वसामान्य माणूस भरडला जात आहे. त्याच्या मुलभूत गरजाही पूर्ण होत नाहीत भांडवलीशाही, सामंतशाहीमुळे शेतकरी, कामगारांचे प्रचंड शोषण सुरू आहे. शेतकरीत आत्महत्येकडे वळतो आहे. जगातील मुठभर लोकांची चंगळ आणि बहुसंख्य लोकांची फरकट यालाच जागतिकीकरण म्हणायचे का ? असा प्रश्न पडतो आहे. या जागतिकीकरणाच्या परिणाम आबालवृद्धांवर होत आहे. त्यात सर्वात मोठा परिणाम झाला तो 'स्त्री-वर'.

जागतिकीकरणातील व्यापारी प्रवृत्तीमुळे स्त्रीयांकडे पाहण्याची दृष्टी बदलत गेली. फॅशन शो, सौंदर्यस्पर्धा, जाहिरातविश्व यांच्या नावाखाली तिला प्रेक्षणीय बनविल्या गेले आहे. या माध्यमातून स्त्रीचे स्त्रीत्व, मातृत्व, तिची अस्मिता, तिची अबु, तिचे समाजातील स्थान, तिचे परिवारातील, राष्ट्रातील स्थान, तिचे अधिकार, तिचे कर्तव्ये याबाबतीत आज जोरकसपणे बोलल्या जाऊ लागले आहे. एकीकडे तिच्या स्त्रित्वाचे आधुनिकीकरणाच्या गोंडस नावाखाली पणाला लावणे आणि दुसरीकडे तिच्या स्त्रीत्वाला न्याय मिळावा म्हणून उभा केलेल्या संघर्ष या चक्रात ती अडकली आहे. आज जागतिकीकरणामुळे तिला वेगळ्या वेगळ्या समस्यांना आव्हानांना तोंड द्यावे लागत आहे.

“स्त्रीवाद्यांच्या मते जागतिकीकरणात पारंपारिक समाजाच्या नकारात्मक गोंधळींवर मात करण्याची क्रांतिकारक क्षमता आढळत नाही तर नाहीच उलट शोषण आणि दडपशाहीची रूपे आणि प्रकार जागतिकीकरणामुळे वाढीलाच लागले आहेत. नवउदारमतवाद्यांनी, जागतिकीकरणामुळे लिंगभेदजन्य असमानता नाहीशा होतील असे जे भाकित केले होते ते तर प्रत्यक्षात आलेलेच नाही, उलट आर्थिक जागतिकीकरणामुळे त्याला वाईटच वळण मिळालेले आहे. गेल्या पन्नास वर्षात पश्चिमात्य देशातील स्त्रीवादी चळवळीने जे काय थोडेफार पदरात पाडून घेतले आहे ते जागतिक स्तरावर पोचलेले नाही. स्त्रिया आणि मुले ह्या समाजातील सर्वात पीडित आणि दडपलेल्या घटकांवर तर जागतिकीकरणाचा अधिकच वाईट प्रभाव झालेला दिसून येत आहे. पुरुषांच्या मानाने स्त्रियांना कारखान्यांमध्ये कमी दराच्या मजुरीवर, अधिकच वाईट परिस्थितीत काम करावे लागते, धार्मिक आणि सांस्कृतिक रीतिरिवाज स्त्रियांना कमी लेखत असतात. कायदे स्त्रियांना संरक्षण आणि आधार देण्याऐवजी त्यांच्यावर अधिक अन्यायच करित असताना दिसतात. अशा स्थितीत स्त्रीवाद्यांची भूमिका जागतिकीकरणाला विरोधच करताना दिसते. स्त्रीवाद्यांच्या मते जागतिकीकरण हे लिंगभावयुक्त घटित आहे. स्त्रिया आणि पुरुष यांच्यावर ते भिन्नप्रकारे प्रभाव टाकते. लिंगाधारित अन्यायाची नवनवी रूपे आणि तोटे जागतिकीकरणामुळे समोर येत आहेत. अलिकडच्या काही वर्षात स्त्रीवादी चळवळींनी त्यांच्यावर भेदक प्रकाश टाकलेला आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत कोटयावधी रुपयांची उलाढाल अव्याहतपणे सुरू असते परंतु समाजाच्या आर्थिकदृष्ट्या सर्वात खालच्या स्तराला या उलाढालीचा काहीही उपयोग नसतो किंवा त्याचे जीवनमान सुधारण्यासाठी त्यांचा काही फायदाही त्यात नसतो. या परिस्थितीचे स्त्रियांवर अधिक नकारात्मक परिणाम घडून आलेले दिसतात, स्त्रिया अधिक अवनत अधिक गरीब होत जातात, ज्यांचा स्त्रियांना काहीही मोबदला मिळत

नाही अशी कामे त्यांना अधिक करावी लागतात. जागतिकीकरण हा अप्रगत देशांचा विकास आणि आधुनिकीकरण यांच्या नावाखाली सुरु असलेला नवा साम्राज्यवादच आहे, त्याचा मुखवटा बाजूला केल्यानंतर वासाहतिक आणि साम्राज्यवादी शोषणाचा खरा चेहरा दिसून येतो.^१ जागतिकीकरणाने निर्माण केलेल्या समस्यांचा गरीब आणि शोषित घटकांशी थेट संबंध आहे. स्त्रियांचा समावेश याच वर्गात होतो.

जागतिकीकरण ही व्यवस्था स्त्रियांचे वस्तुकरण करण्याच्या मागे आहे. एकीकडे स्त्रीमुक्ती, स्त्रीसक्षमीकरण, स्त्रीसबलीकरण अशा भाषेचा उपयोग करत स्त्रीला मुक्तीचे प्रतीक दाखविणे सुरु असतांनाच दूसरीकडे मात्र प्रत्यक्षात ही व्यवस्था स्त्रियांचे हतबलीकरणच करित आहे. सिनेमापुढी मॉडर्नीगचे क्षेत्र, बारमधील नृत्यांगणा, रिऑलिटीतील स्त्रियांचे वास्तव यातून स्त्रिला आम्ही स्त्रीसक्षमीकरणाकडे घेवून जात आहोत असे फक्त चित्र रेखाटल्या जाते. मात्र स्त्रिचे मानसिक, शारीरिक शोषणाच्या अनेक गोष्टी पुढे आल्याने त्यातील फोलपणा स्पष्ट होते कवयित्री 'पद्मा गोळे' म्हणतात., " सीतेसाठी ओढली रेषा लक्ष्मणाने। आणि घडले रामायण । आमच्यापुढे दाही दिशा लक्ष्मणरेषा । आम्हाला ओलांडाव्याच लागतात आणि पाषाणांना सामोरे जावे लागते." स्त्री एक वस्तु आहे असे ही या जागतिकीकरणाने ठरविले. परिणामी तीच्या शोषणाचे नविन मार्ग निर्माण केल्या गेले. तीच्या गुणवत्तेपेक्षा तीच्या देहाला किंमत आली. उपभोग्य वस्तु म्हणून स्त्रिचा वापर केल्या जावू लागला. तीचे वेगवेगळ्या साधनांच्या मदतीने शारीरिक, मानसिक, लैंगिक, भावनिक, आर्थिक शोषण होवू लागले. 'स्त्री' सौंदर्याचे बाजारी मूल्य वाढले. कार्पोरेट जगतात तीचे वेगवेगळ्या पध्दतीने शोषण केल्या जावू लागले. एकीकडे जागतिकीकरणाने स्त्रियांसाठी नविन संधी निर्माण केल्या, या संधीचे काही स्त्रियांनी सोने केले, त्याचा परिणाम समाज, कुटूंब, व्यक्तीवर झाला.

जागतिकीकरणाचा प्रभाव सर्वच क्षेत्रावर पडलेला आहे. "ग्लोबलायझेशन ही संज्ञा १९८२ पर्यंत ऑक्सफर्ड डिक्शनरीत देखील सापडत नाही. म्हणजे २०-२५ वर्षांतच या संज्ञेने व तिने बोध होणा-या प्रक्रियेने या भूतलावरील हजारो वर्षांच्या सभ्यता व संस्कृतीच्या पायावर उभ्या असलेल्या समग्र मानवी समाजाला मूळापासून हादरवून सोडणारा असा त्याच्या कब्जा घेतलेला आहे."^२ या पार्श्वभूमीवर संपूर्ण जगाची अनेक पातळ्यांवर फेरमांडणी होत आहे. २१ व्या शतकाला सामोरे जाताना समाजालाही फेरमांडणीचा विचार करावाच लागेल. "विसाव्या शतकाच्या अखेरच्या दोन दशकातील समाजप्रवृत्ती व साहित्यप्रवृत्ती या स्वतंत्रपणे अभ्यासनीय ठरतात. या प्रकारच्या बदलामागे जागतिक परिस्थितीचीही पार्श्वभूमी आहे. नवे निसर्ग, पर्यावरणीय भान, निसर्गसंपत्ती व मनुष्यसंख्या यात निर्माण झालेला घातक असमतोल, वाढता बेबंद हिंसाचार, धार्मिक मूलतत्त्ववादाची नवी हिंसक रूपे, जीवनमूल्यांचे नाममात्र उरलेले तारण, विज्ञानयुगाच्या अफाट प्रगतीच्या टप्प्यांवर प्रकषिणे जाणवणारे भ्रमनिरासाचे वैफल्य, वैभुतिक नेतृत्वाचा अभाव, संकुचित अस्मितांचा बुजबुजाट, मनुष्यसुध्दीचे नकळत होत चाललेले खेडेकरण, प्रसारमाध्यमांचा विस्तार यांसारख्या कितीतरी गोष्टींचा प्रभाव संवेदनशीलतेवर व सर्जनशीलतेवर अटळपणे पडत आहे. आतरीक जागतिकीकरणाची ही प्रक्रिया व प्रभाव कोणत्याच समाजाला यापुढे रोखता येणार नाही."^३ मराठी साहित्यावरही जागतिकीकरणचा प्रभाव पडला आहे. जागतिकीकरणच्या प्रभावात आलेल्या कविमनाने या जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेतून पुढे येणा-या समाजमानवाचे, अंतर्विरोधाचे, मानसिकतेचे दर्शन आपल्या कवितांतून दृगोचर केले आहे. जागतिकीकरणच्या अनुषंगाने मराठी कवयित्रींनी जागतिकीकरणाचे, या युगातील बदलांचे, मानवी अनुभवांचे, त्यांच्या होणा-या घुसमटीचे वास्तव टिपले आहे.

पुराण काळापासून स्त्रियांना धर्मशास्त्राच्या विषम लेखनाने मुख्य प्रवाहात येऊ दिले नाही, प्राचिन काळात सक्षम असलेल्या स्त्रिला 'चुल आणि मूल' या कार्यक्षेत्रात जखडून टाकले. नितीमूल्यांत बांधून टाकले. सर्वच स्त्रियांना 'भस्त्रांची' (कातडयांची पिशवी) अशी उपमा दिली. एवढेच नव्हे तर तिचे माणूसपणही हिरावून घेतले. स्वातंत्र्य मिळून ७० वर्षे उलटून गेल्यावरही तिच्याकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनात फारसा फरक पडलेला नाही. जागतिकीकरणच्या युगात फॅशनच्या, जाहिरातीच्या नावाखाली तिला उपभोग्यच ठरवले जात आहे. नीरजा, अश्विनी धोंगडे, मीनाक्षी पाटील, कल्पना दुधाळ, आसावरी काकडे, प्रज्ञा लोखंडे, मलिका अमर शेख, सिसिलिया कार्वाल्लो, विमल वाघमारे, ज्योती लांजेवार, उषा किरण आत्राम, हिरा बनसोडे, विजयालक्ष्मी वानखडे, प्रा. संध्या रंगारी, यामिनी रानडे, गौरी भोगले, पुष्पा कांबळे या कवयित्रींच्या कवितेतून जागतिकीकरणाची जाणीव व्यक्त होते. 'अश्विनी धोंगडे' यांच्या 'स्त्रीसूक्त' या काव्यसंग्रहातील 'स्त्रीमुक्ती' ही कविता जागतिकीकरणच्या आगमनाची सूचकपणे मांडणी करते, "इथे फॅशन शो होतात । मॉडेलस सम्राज्ञीचे मुकुट। सर्वांगसुंदर युवतीच्या

शिरावर विराजतात। इथे टिक्की वरच्या जाहिरातीतून। सौंदर्याबरोबर माल खपवितात। साडया प्रयाणांच्या प्रदर्शनांतून। स्त्रीत्वसुध्दा विक्रीला ठेवतात।” (‘स्त्रीसूक्त’, १९९७, पृष्ठ क्र. १२)

जागतिकीकरणात स्त्रियांच्या बाटेला आलेल्या या दुःखाची जाणीव कवयित्री ‘प्रज्ञा लोखंडे’ यांना आहे. म्हणूनच मानवतेची वागणूक स्त्रियांना मिळावी, तिचा माणूस म्हणून विचार व्हावा एवढीच माफक अपेक्षा त्या व्यक्त करतात.. ‘पुराणकाळाच्या ग्लोबलायझेशनपर्यंत । आलडुन पालडून यच्चयावत गृहीत धरण सहजिवन संभोग समभाव । समानता स्वातंत्र्य । समाजाबाहेर सोयीस्कर ढकलण ” ‘प्रज्ञा लोखंडे’ हया समग्र स्त्रीविश्वाची जाणिव व्यक्त करित आहेत. जागतिकीकरणाच्या युगात स्त्रीयांना शोषणाला सामोरे जावे लागते. आधुनिक काळात वेगवेगळ्या मार्गाने स्त्रीयांचे जे वस्त्रहरण होत आहे आणि वस्त्र पुरविणारे हात मात्र संस्कृतीकडे गहाण आहेत. व्यवस्थेचे कटकारस्थान उघडे पाडण्यासाठी कवयित्री ‘ज्योती लांजेवर’ स्त्रियांना जागृत करताना म्हणतात, ‘हर युगात। तुझे वस्त्रहरण। निमित्त वेगवेगळे। वस्त्र पुरविणारे हात। संस्कृतीकडे गहाण। तुझी थोरवी । स्वर्गाहून महान।’ (अस्मितादर्श विशेषांक, २००४, ‘उलथापालथ)

जागतिकीकरणच्या चकव्युहाने मानव व मानवी जीवनव्यवहारांना सर्व बाजूनी कवेत घेतले आहे. मानवी जीवनातील सर्व मूल्य व जीवनमूल्ये अक्षरशः कोलमडून पडली आहे. याचे प्रभावी चित्रण कवयित्री ‘स्नेहलता चिटणीस’ यांच्या ‘आकाशस्पर्श’ (२००६) मध्ये आले आहे ‘आजकाल सगळं। विचित्रच घडतंय । माणसातले मोठेपण कमी होतंय। का ते कळत नाही । पण माणस बदलली। माणसातल ‘मी’ पण वाढत चाललंय । घेणं पुरत नाही । देणं सुचत नाही । चंगळवादात सार बिघडलंय। घरादाराला ग्रहण लागलंय ” (‘आकाशस्पर्श’ आजकाल सगळं, २००६, पृष्ठ क्र.८)

जागतिकीकरणामुळे स्त्रिया, पुरुष द्विधा मनःस्थितीत आहेत. जुन स्विकारावं कि नवीन स्विकारावं अशी त्याची दोलायमान अवस्था आहे. नवीन स्विकारावं तर ते जीव घेणं, घातक, फसव, मूल्यहीन, तकलादू आहे ही जाणीव असूनही व्यवस्था त्यांना ते स्विकारण्यासाठी भाष्य करते. आपण कसे जगावे? हे जागतिकीकरणाची भांडवली संस्कृती सांगते म्हणून कवयित्री ‘गौरी भोगले’ म्हणतात, ‘असे जगावे कसे जगावे षसा त्यांचा प्रश्न आहे । आपण मात्र त्यांच्या दुनियेत। आऊटसायडर झालो आहे.’ (‘पृष्ठ क्र. ७४) देशात कोणकोणत्या हिंस्र शक्तीचे पिकं पिकवली जातात या सद्यपरिस्थितीवर भाष्य करताना कवयित्री ‘पुष्पा कांबळे’ लिहीतात, ‘काळ्या रंगाचा अनवाणी पाऊस। काळी पीक, पांढरी बेकारी। संप मोर्चे, बंद गुंडागर्दी। भले की ते देशद्रोही नसतील परंतू मानव द्रोही नक्कीच आहेत। बेकारीच अमाप पीक। नवसासाठी स्त्रीचा बाजार व्यापार आहे।’ (‘विषारी विचार’ पृष्ठ क्र. २९) जागतिकीकरणामुळे दहशतवाद फोफावत आहे यासंबंधी भाष्य करताना कवयित्री ‘मलिका अमर शेख’ म्हणतात, ‘हिंसेला दिलेली अनेक छान – गोड नाव। आम्ही करतोय हिंसेच बारसं । हिंसाच आमची माता हिंसेच उत्तर मात्र एकच होतं प्रत्येक युगात.... एक ढळढळीत सर्वनाश मानवीयतेचा’ (‘मलिका अमरशेख’)

जागतिकीकरणाचा प्रभाव कुटुंबव्यवस्थेवर सुध्दा पडला आहे मोबाइलच्या रेंजमध्ये काम करणारे आई-वडिल, तसेच कुटुंबातील सर्वच घटकातील सुसंवाद हरवत चालला आहे. मुलांचे बालपन पार कासून गेले आहे. आई-वडिल दोघेही नोकरीनिमीत बाहेर सोबत खेळायलाही कोणी नाही अशा वेळी ही मुल घरात असलेल्या कॅम्प्युटरवर खेळत राहतात याचे वास्तव चित्रण ‘खेळ’ या कवितेतून ‘प्रज्ञा लोखंडे’ यांनी केले आहे. ‘बंद खोलीत कॅम्प्युटरवर। खेळताहेत। एक एकटी मुलं। अखवच्या अखव जग त्यांच्या पुढ्यात। एकावर एक वेष्टनांची । चळत लावून उभं। त्यांच्यासाठी आतडं तिळतिळ तुटण्याची । वेळच आता संपून गेलीय’ तर ‘बाल्य हरवलेली । पण बालिश होऊ इच्छिणारी। आजची पिढी। मोबाइलचे खुळखुळे हाती घेऊन। रस्त्यावर हिंडते आहे। चॉकलेटची चोखणी तोंडात घालून बुळबुळीत वास्तव चषळीत शिकते आहे।’ (‘दारातल्या रांगोळीचे रंग’, २००७, पृष्ठ क्र.२०) या शब्दात ‘सिसिलीया कॉव्हाले’ यांनी नविन पिढीची वेदना मांडली. जागतिकीकरणामुळे जीवनाला गती आली त्यामुळे जगण्याच्या अर्थ ही पिढी हरवून बसली. हया भेंडोळ्यातून बाहेर पडण्याचा मार्ग नविन पिढीला सापडत नाही. यावर कवयित्री नीरजा भाष्य करताना लिहीतात, ‘काळकामवेगाचं चुकलं आहे त्यांचं गणित.। जागतिकीकरण आणि त्यासोबत वस्तीला आलेली गती, अर्थ लागत नाही त्यांना कशाचाही. । प्रश्न पडू नयेत कोणतेच म्हणून प्रार्थना म्हणताहेत ती एकसारखी । उत्तराचे पर्याय गोंधळून टाकताहेत त्यांना। मुलांना सापडत नाहीत सोपा मार्ग। हया रस्त्यांच्या भेंडोळ्यातून बाहेर पाडण्याचा। (‘निरर्थकाचे पक्षी,’ पृष्ठ क्र. ११७)

जागतिकीकरणामुळे भाषा, संस्कृती, कुटुंब याची पार नाताहत झाली हे सत्य प्रा. संध्या रंगारी यांनी रेखाटले आहे. 'कवितेतून चित्रित करताना। माईची मॉम झाली। स्कर्ट घालून कॅप्ट गेली। त्वाचा पॉप झाला। टाय लाऊन याने म्युझीकवर।

शेपूट हालवू लागला। पोरग पाळणाघरात। मायबाप वृथाभमातकृ। (‘संध्यारंग’, २०१०, पृष्ठ क्र.६७) जागतिकीकरणाचा तडाख्यातून मातृत्वही सुटले नाही. शास्त्रीय संशोधनाने (‘संध्यारंग’, २०१०, पृष्ठ क्र.६७) स्त्रीला भावनिक आवाहन करून ‘सरोगेट मदर’ व्हायला भाग पाडले, तिनेही ते स्विकारले. अस्तित्वात आली. भागते आहे हे तिच्या लक्षात आले परंतु पुढे ‘सरोगेट मदर हीणयासाठी तिलाही वाटले, काय हरकत आहे? तिची नड भोगेल। तिच्या बेसावध होकारानंतर। ती मशीनच झाली। अर्थ सांभाळून पैसे मिळवणारी...।’ (‘मिळून सायाजणी’ सप्टे. २०१३ ‘बाईपण’, पृष्ठ क्र.४३) अशा शब्दात स्त्रिया व्यथा सांभाळून पैसे मिळवणारी...।’ (‘मिळून मांडतात. ‘सरोगेट मदर’च्या रुपाने आईच्या मातृत्वाचीच बोली जागतिकीकरणात लावल्या गेली. कवितेतून उपयोग अर्थप्राप्तीच्या लालसेने सतत होत राहिली तर तिच्या आरोग्याचे काय होणार? याचा विचारही तिच्या मनात आला नाही. तिच्या साथीदाराने मात्र अधिक आर्थिक हव्यारापोटी या शरीररूपी मशीनची काळजी घेणे सुरु केले..

‘आता घरात सुकामेवा फळफळावळ। येऊ लागली फक्त तिच्यासाठी। दोन्ही वेळा दुष्ट घेतले का? नवरा आवर्जून विचार लागला। (‘मिळून सायाजणी’ सप्टे. २०१३ ‘बाईपण’, पृष्ठ क्र.४३) सरोगेट मदर, स्त्रीबीजांची निर्माती व विक्री, शरीरविक्रय यासारख्या शरीराशी संबंधित घटकांची बडजबरी जागतिकीकरणामुळे रेट्यात स्त्रीला सहन करावी लागते आहे.

जागतिकीकरणाने प्रगत राष्ट्राचा विकास होत आहे. तर विकसनशील राष्ट्र भकास होत आहे. ही भकासपणाची परिणीती केवळ अर्थव्यवस्थेपुरतीच नाही तर मानवी मन, संस्कृती, समाज, नैतिक मूल्य यांनाही तिने कवेत घेतले आहे. या संदर्भात ‘सिसिलीया कॉर्वालो’ म्हणतात., ‘कुठे जळतय सदन। साजरे होतेय मरण।’ (‘दारतल्या रांगोळीचे रंग, २००७, जागरण’) औद्योगिक क्रांती, चंगळवाद जागतिकीकरणामुळे मानवी जीवनाची वाताहत होतेय हे सांगतांना त्या म्हणतात.. ‘कुठे फुटतात फटाके। कुठे फुटतात कवट्या। ऐकू येत नाही फटाका। फुटणा—या काळजाचा।’ (‘दारतल्या रांगोळीचे रंग’, २००७, काजळातात दिवे, पृष्ठ क्र.६१) जागतिकीकरणाने सर्वच क्षेत्राला तडाखा दिला आहे. त्यातून शिक्षणक्षेत्रही सुटले नाही. शिक्षणक्षेत्रातील मूल्यव्यवस्था पार ढासळून गेली. तिचेही बाजारीकरण झाले आहे. ग्लोबल व्हिलेजात माणूसकी गमावण्याचा धोका आपल्या समोर आहे. माणूसपणा गमावण्याचे भयानक परिणाम आगामी काळात भोगावे लागू शकतात. हा विचार या कवितेच्या माध्यमातून त्यांनी मानवजातीला दिला आहे ‘जाहिरात करावी लागते। असणा—या नसणा—या स्कीलची। शिक्षणाच झालय बाजारीकरण। शाळा करताहेत धंदा संस्था म्हणजे दुकान।’ (‘संध्यारंग’, २०१०, पृष्ठ क्र.८६) जागतिकीकरण, उदारीकरणालाही त्या ठणकावतात, ‘सेझ’ ची ‘क्रेझ’ आणून आमच सरण रचू नका.। खाऊजा खाऊजा म्हणत। आम्हालांच खाऊ नका...’ (‘संध्यारंग’, २०१०, पृष्ठ क्र.१६१)

जागतिकीकरणाचा प्रभाव जसा मानवी जीवनावर झाला तसाच तो निसर्गावरही झाला याचे चित्रण अत्यंत प्रभावी शब्दात कवयित्री ‘प्रज्ञा लोखंडे’ करतात, ‘आपल्या हातून। सुटल जंगल। सुटल पाणी। सुटली जमीन। सुटली नाती। ग्लोबल व्हिलेजात सापडेल आपल्याला। आपली अस्सल कातडी।’ (‘तिच्या जगण्यातला वेणा, ग्लोबल व्हिलेज’, २०१०, पृष्ठ क्र.६५) ग्लोबल व्हिलेजात माणूसकी गमावण्याचा धोका आपल्या समोर आहे. माणूसपणा गमावण्याचे भयानक परिणाम आगामी काळात भोगावे लागू शकतात. हा विचार या कवितेच्या माध्यमातून त्यांनी मानवजातीला दिला आहे जागतिकीकरणामुळे माणूस विनाशाकडे वाटचाल करतो आहे. यामुळे निसर्गसुद्धा धास्तावला आहे असेही कवयित्री ‘सनेहलता चिटणीस’ यांना वाटते. ‘सारा निसर्गच धास्तावला आहे। कुठल्याच गोष्टीत तृप्त न होणारा। हा मानव प्राणी। विश्वाचा नाश जवळ आनतो आहे।’ (‘आकाशस्पर्श’, झाकोळलेला सूर्य, २००६ पृष्ठ क्र.१२) जागतिकीकरणामुळे शहर आणि खेड यांच्यात शीतयुद्ध सुरु झाल्याची नोंद प्रा.संध्या रंगारी यांनी आपल्या कवितेतून घेतली आहे. ‘ग्लोबल व्हिलेजच्या विरुद्ध लढतयं माझ खेडं इंडिया विरुद्ध भारत। चाललयं एक शीतयुद्ध।’ (‘संध्यारंग’, २०१०, पृष्ठ क्र.१७१) जागतिकीकरणामुळे मोजक्या लोकांच्या हातात प्रचंड पैसा,

परिणामी चंगळवाद फोफावलला तर लाखो लोक बेकार झाले. जागतिकीकरणात माणसांच्या गरजा ह्या निर्माण केल्या जातात माणसाच्या हिताच्या नसल्या तरी तिचे व्यवस्था राबविले जाते. हे समकालीन वास्तव चित्रण कवयित्री 'प्रज्ञा लोखंडे' यांनी केले आहे. 'गच्च ओसंडून वाहतो आहे शापिंग मॉल। गच्च रिकामेच रिकामे आहेत भुकेले हात। कुठल्या काउंटरवर ठेवलीय माझी कविता? डिस्काउंटमध्ये विक्रीला।' ('मी भिडवू पाहते समप्राशी डोळ', २००९, पृष्ठ क्र.४३) कवयित्री 'अश्विनी धोंगडे' यांच्या कवितेतून जागतिकीकरणातील माल खपविण्याचे तंत्राचे चित्रण येते... "एकावर एक फी त्वरा करा त्वरा करा। हवा तो माल उचला।"

जागतिकीकरणामुळे खेडे बदलत चालले आहेत. आर्थिक सुबत्ता आली. परंतु पितृसत्ता, जातसत्ता, वर्गसत्ता, या व्यवस्थांना मात्र जागतिकीकरण हात लावू शकली नाही उलटपक्षी या व्यवस्थांना बळकटी मात्र येत आहे हे वास्तव कवयित्री 'प्रज्ञा लोखंडे' रेखाटतात... "कॅलंडरची पान फडफडताहेत। मॉलमध्ये परिवर्तित होताहेत गावकुस। पितृसत्ता जातसत्ता वर्गसत्तेच्या। जिवंत सांगाडयाला। फुटताहेत नवनव्या असहया अमानुष पेशी ।" ('आरपारलयीत प्राणांतिक', २००९, पृष्ठ क्र.४३) जागतिकीकरणाच्या परिणामाने शेतकरी पार हवालदिल झाला. त्याची ससेहोलपट 'कल्पना दुधाळानी' रेखाटली आहे. 'मी टाकलेली मेथी आणि कोथिबीर...। .मागतेय माझ्याकडं। युरियाच खाऊ....। आणि लुसलुशीत व्हायचंस्पेअर। रखरखीत झाडाच्या सालीनं। मॉडर्नरायझरचा हट्ट धरलाय.....। आणि माती अडून बसलीय। 'सिझर' कर म्हणत। मी काय करु?।' ('सिझर कर म्हणतेय माती', २०१०, पृष्ठ क्र.१७९) ग्रामिण भागातील स्त्रीया आजही दारिद्र्य, अज्ञान, जातीव्यवस्था, सामाजिक, सांस्कृतिक प्रश्नांच्या चिखलात रुतल्या आहेत. व्यवस्थेने तिचे वस्तुतः रुपांतर केले. जागतिकीकरणात भरडणा-या स्त्रीवर्गाचे विदारक चित्र 'हीरा बनसोडे' यांच्या कवितेत येते. ग्रामिण भागातील लघुउद्योग, कुटिरोद्योग, वस्त्रोद्योग, मासेमारी इत्यादींवर नव्या आर्थिक धोरणांमुळे गदा आली. परिणामी या उद्योग धंद्याच्या माध्यमातून स्त्रियांना मोठया प्रमाणावर मिळणारा रोजगार त्या गमावून बसल्या. कुटुंबासाठी, संसारासाठी अहर्निश कष्ट उपसणारी स्त्रीची 'पाऊल स्थिर ठेवावे। असा जमिनीचा वितभर तुकडा। रहिला नाही माझा म्हणून' ('खरं सांगा', २००९, पृष्ठ क्र.५७) ही व्यथा बोलकी आहे. शेवटच्या श्वासापर्यंत लढणारी स्त्री 'तु कधी दिसली नाही' या कवितेतून 'ज्योती लंजेवार' रेखाटतात.

जागतिकीकरणामुळे स्पर्धा प्रचंड वाढली, निवडणूकीच्या वेळी वाकून पाया पडणारी वृत्ती निवडून आली म्हणजे ५ वर्षे ढुंकूनही पहात नाही म्हणूनच कवयित्री विजयालक्ष्मी वानखेडे आपल्या 'इशारा' काव्यसंग्रहात म्हणतात "सावधान, १८ वर्षांच्या मतदात्यांनो सावधान। जाणवू द्या त्यांना आपले अस्तित्व,। सांगा त्यांना ठणकावून। आम्हाला कुणी फितवू शकत नाही. साम, दाम, दंडाने झुकवू शकत नाही। कळसुत्री बाहुल्याप्रमाणे नाचवू शकत नाही, तरुण रक्ताला,। धर्म नसतो,। जात नसते,। पक्ष नसतो,। त्यांच्या ध्वजाला विशीष्ट रंगही नसतो, एकमात्र जाणीव असते अस्मितेची.।" ('इशारा', पृष्ठ क्र.४४) जागतिकीकरणामुळे समाज असुरक्षित मानसिकतेत जगत असतो. संवादाची अनेक माध्यमे असतानाही मानुस एकाकी बनत जातोय. जागतिकीकरणामुळे अस्वस्थता, असुरक्षितता, अर्थशून्यता, वाढते आहे हे बदललेले समाजवास्तव्य कवयित्री 'आसावरी काकडे' यांनी टिपले आहे. "नवनवीन आजाराच्या भितीने। धास्तावलेल्या। की कम्युनिकेशन्सच्या। अनावर साधनांनी बाहेरून सर्वांशी जोडलेल्या। आणि आतून। अगदी एकाकी झालेल्या।" ('मी एक दर्शनबिंदु', पृष्ठ क्र.९०) स्त्रिवादी विचारधारा आणि जागतिकीकरणाचा सहसंबंध त्या उलगडतात जातो, जागतिकीकरणामुळे पुरुष स्वतःच कधी वस्तू झालाय हेच त्याला कळले नाही. पुरुषांचे होणारे वस्तुकरण कवयित्री 'मिनाक्षी पाटील' यांनी भेदकतेने मांडले आहे... "बाईला वस्तू- साधन समजणारा पुरुष। स्वतःच कधीच झालाय वस्तू। हेच कळू द्यायचं नाही त्याला। हाच मोठा आंतरराष्ट्रीय कटा." ('इज इट इन युवर डीएनए', पृष्ठ क्र.६७)

स्वातंत्र्यानंतरही स्त्रीयांवरील बंधन वाढत आहेत. तिचे बाजारीकरण सुरुच आहे. मॉल सारख्या नवनवीन संस्कृतीत कोडलेल्या स्त्रीयांच्या मुक हुंदक्यांची नोंद कवयित्री 'प्रज्ञा पवार' घेतात... "शुगर लॉबी, सहकार, दुध उत्पादक संघ। झेडपीसुतगिरण्या, एम.आय.डी.सी., महामंडळ। बाईला नाचवणा-या। दौलतजादा करणा-या सत्तेच्या आणि मत्तेच्या। चिरेबंदी वाडया।" ('आरपारलयीत प्राणांतिक', २००९, पृष्ठ क्र.४४) जागतिकीकरणाच्या तडाख्यात स्त्रीने स्वतःला सांभाळून तिच्या स्त्रित्वाला हानीकारक गोष्टींना विरोध केला पाहीजे अशी सुचना कवयित्री उषाकिरण आत्राम देतात, "सावध हो पोरी...। हो! सुर्यसळी। हो! नागकमळी। हो! सुर्यफुल। हो! तांबडी पळसाची लाल अंगार। तरच उदून दिसल। या बाजारफुक्याले तुहा श्रुंगार।" ('म्होरकी', १९९७, पृष्ठ क्र.२५)

स्त्रीजीवनाचे यथार्थ दर्शन, पुरुषप्रधान संस्कृतीवर प्रखर प्रहार आणि जागतिकीकरणातील समकालीन वास्तव 'प्रज्ञा लोखंडे'नी त्यांच्या कवितेतून मांडले आहे. पुढील कवितेतून त्या अखिल स्त्रीमनाची जाणीव व्यक्त करतात, "खरंच मला नकोय फक्त स्वतःपुरतीच अनुकूलता। मला नकोय परिघाबाहेरची शाश्वत अश्वासतता। मला हवीय। खूप सुख भोगल्यानंतरची। शांतता। मला हवीय। खूप दुःख भोगल्यानंतरची। शांतता।" ('मी भिडवू पाहतेय समग्राशी डोळा', २००७, पृष्ठ क्र.४८)

प्रस्थापित जाणिवेला छेद देत स्त्रीया नव्य व्यवस्थेतून नव्या आशाफुलवतात असे स्वप्न पाहीले कवियत्री 'विमल बाघमारे' यांनी. 'कवितेच्या गर्भार ओठांवर। मानवतेच्या कोवळ्या देठांवर। असू दे उद्याचा सूर्य...। भक्कम अवजड बुरुजांवर, तटांवर। सा—या उवघट, दुर्गम घाटांवर। असू दे उद्याचा सूर्य...। खवळणा—या सागराच्या बेफाम लाटांवर। स्फुटीच्या अंधा—या काळीज काटांवर। असू दे उद्याचा सूर्य....।' ('प्रकाशाची वाट', २००१, पृष्ठ क्र.८)

समारोप

कवयित्रीच्या निरनिराळ्या वृत्ती—प्रवृत्ती, त्यांच्या काव्य व जीवन विषयक भूमिकातील भिन्न परी लक्षात घेता या कवीता कोणत्याही एकाच विशिष्ट काव्यसंवेदनाचा प्रत्यय देणारी आहे असे म्हणतात येत नाही. आत्मनिष्ठ भावकवितेचे वर्तमानानुसार बदलते रूप आणि समकालीन पर्यावरणाला, जगण्याला कमी अधिक तीव्रतेने दिलेल्या प्रतिक्रिया असे दोन ठळक काव्यप्रवाह या कवितांतून जाणवतात. स्त्रियांना जगतांना वाटयास आलेली वंचना, भेदसावणा—या समस्या, होणारी घुसमट, एकटेपणा, जगण्याच्या अर्थपूर्णतेने शोध, वाढती असंवेदनशिलता, महानगरातील संस्कृतीच्या अपरिहार्यतेने आलेली अतिगतीमानता, आत्मकेंद्रितता यावर प्रकाश, व्यापारी वृत्ती, खेड्याचे वाढते बकालपण, शेतीशेतक—यांची होत असलेली वाताहत, कृषीजनसंस्कृतीच्या परिघात होत गेलेली पडझड, जागतीकीकरणाने आणलेल्या नव्या अर्थसंस्कृतीने घडविलेला मूल्य—हास, त्याबद्दलची उद्दिग्नता, बदलत्या कालमानानुसार धर्म, जात, संस्कृती, राजकारण यांची प्रत्ययास येणारी विसंगत रूपे अशी अनेकांगी आशयसूत्रांचा अविष्कार करणारी ही कविता आहे.

या कवयित्रींच्या कविता पारंपारिक स्त्रिदर्शनापेक्षा आधुनीक जगाशी समरस होवुन नव्या काळाचे आव्हान पेलणा—या स्त्रिची अभिव्यक्ती म्हणुन साकारते. स्त्रिचे खास असे अनुभव, देहधर्माच्या मोकळ्या अशा अविष्कारासोबत त्याला नाकारण्यासाठी सरसावल्यामुळे प्रत्येयास येणारी तिच्या संवेदन विश्वाचे निराळेपण, पुरुषसत्ताक व्यवस्थेच्या दुटप्पी भुमिकेने नव्या काळात, नव्या संदर्भात उभ्या केलेल्या आव्हानांना दिलेली प्रतिक्रिया यांचा प्रत्यय कवितेतुन येत असला तरी ब—याचशा कवयित्रींच्या कविता अजुनही आत्मरत आणि पुरुषकेंद्री आहे.

स्त्रीयांच्या कवितेतून जागतिकीकरणामुळे निर्माण झालेले समाजवास्तव उभे राहते. जागतिकीकरणामुळे स्त्रीयांच्या जिवनावर झालेले परिणाम ही कविता अभिव्यक्त करते. महानगर तथा ग्रामिण जिवनावर जागतिकीकरणामुळे मानवी मूल्यांची झालेली घसरणही या कविता अधोरेखित करतात. प्राचिन काळापेक्षा वेगळीच नविन गुलामगिरी स्त्रीच्या वाटयाला येत आहे, याचेही चित्रण या कवितेतुन येते. स्त्रीयांच्या विविध अवयवांचे वस्तूकरण करुन चालणारा व्यापार हे या जागतिकीकरणाची देणं आहे. हे सर्व कोण? कधी थांबविणार? यांचे चित्रण या काव्यामधून तितकेसे येत नाही. कुटुंब, नातेसंस्था, व्यवस्था, संस्कृती, शेती या भोवतीचा फेर या कवितांमधून दिसतो. 'कल्पना दुधाळ' यांच्या व्यतिरिक्त 'शेती' विषय अद्याप दुर्लक्षित आहे. श कार्पोरेट जग, लैंगिक पर्यटन केंद्रे, झोपडपट्टी यांसारखे अनेक विषय अद्याप दुर्लक्षित आहेत. जागतिकीकरणातील अवास्तवाच्या पार्श्वभूमीवर वास्तवतेच्या अधिक जवळ जाणारी, अस्वस्थ, अर्तमुख करणारी कवितेकडे कवयित्रींनी वाटचाल करावी हे एवढे मात्र निश्चित.

निष्कर्ष

- १) जागतिकीकरणामुळे स्त्रीयांचे शोषण कसे होत? याचे प्रकटीकरण या कवितेतून होते.
- २) जागतिकीकरणामुळे मानव जिवन समाज जिवन भकास होत चालले याची चर्चा या कविता करतात.
- ३) जागतिकीकरणामुळे मानवी मुल्ये —हास पावत आहेत, स्त्रियांचे, मातृत्वाचेही बाजारीकरण होत आहे हे दृष्टीपथात येते.

- ४) जागतिकीकरणामुळे निर्माण झालेल्या कौटुंबिक सामाजिक, शैक्षणिक, आर्थिक, राजकीय, सांस्कृतिक, धर्मिक, परिणामांची चर्चा या कविता करतात.
- ५) कवयित्रींच्या कविता पारंपारिक स्त्रिदर्शनापेक्षा आधुनीक जगाशी समरस होवून नव्या काळाचे आव्हान पेलणा-या स्त्रिची अभिव्यक्ती म्हणून साकारते.
- ६) स्त्रियांच्या नविन गुलामगीरीवर या कविता भाष्य करीत नाहीत.
- ७) 'कल्पना दुधाळ' यांच्या व्यतिरिक्त 'शेती' विषय अद्याप दुर्लक्षित आहे.
- ८) कापॅरिट जग, लैंगिक पर्यटन केंद्र, झोपडपट्टी अशा अनेक विषयांना या कवितांनी स्पर्श केला नाही.
- ९) जागतीकीकरणाच्या प्रभावाची भिषणता अधोरेखित करणारी वास्तवाशी भिडणारी कविता निर्माती होणे आवश्यक आहे.

संदर्भ टीपा

- १) गणोरकर प्रभा, :- 'जागतिकरण आणि स्त्रीवाद', 'आमची श्रीवाणी', वर्ष १६ अंक-१, ऑक्टो २००८ ते जानेवारी २००९, पृ. ४२, ४३
- २) डॉ. जोशी त्रीपाद भालचंद्र :- 'जागतिकीकरण, संवादमाध्यमे आणि कैरमांडणीचे नवे आव्हान, स्वरूप प्रकाशन, औरंगाबाद पृ. १४
- ३) कोतापल्ले नागनाथ (संपादन) :- 'स्वातंत्र्योत्तर काळातील मराठी कला, साहित्य व समाजसाहित्य आणि समाज' प्रतिमा प्रकाशन, पुणे २००७, पृ. १२९

